

МИКОЛА МУШИНКА

Володимир Гнатюк — визначний дослідник фольклору Пряшівщини

Наприкінці XIX ст. в Західній Україні, зокрема Галичині, відбувається великий розвиток української літератури, науки й культури взагалі. На арену громадського і політичного життя виходять такі діячі, як І. Франко, М. Грушевський, В. Стефаник, М. Павлик та ряд інших. Їх творчість була відома далеко за межами України. Українська мова завоювала тут місці позиції не лише в художній літературі, але й в науці і стала загально-вживаною, особливо після заснування Наукового товариства ім. Шевченка. Цього не можна сказати про Закарпаття та Пряшівщину, де і надалі панував жорстокий національний гніт з боку угорського уряду. Закарпатська інтелігенція була майже повністю мадьяризована, а ті окремі особи, які не піддалися мадьяризації (О. Духнович, О. Павлович, Ю. Ставровський, І. Сильвай, А. Кралицький та інші), свідомо відмежовувались від української літературної мови і вважали свою літературною мовою — російську. Та оскільки російської літературної мови на Закарпатті майже ніхто не знав, при її практичному застосуванні виникло так зване «язичє» — суміш церковнослов'янської, російської, угорської і народної мов. На такій мові випускались книги, календарі, газети, рівень яких був дуже низький. Отже, не дивно, що коло споживачів такої «літератури» було дуже обмеженим: простий народ її не розумів, а інтелігенція користалася переважно угорською літературою, яка була в той час на багато вищому рівні.

Австрійсько-угорським властям такий стан був до вподоби, і вони робили все, щоб запобігти поширенню прогресивної демократичної думки на Закарпатті і Пряшівщині. Це ім вдавалось не без успіху.

З другого боку, українські, зокрема галицькі культурно-освітні діячі час від часу вказували на жахливі умови національного, соціального і політичного розвитку т. зв. «Угорської Русі», закликали до культурного об'єднання закарпатських українців з галицькими, вбачаючи в цьому единанні початок майбутнього політичного об'єднання всіх українських земель. Поштовх до тісніших зносин між галицькими й угорськими україн-

цями дали подорожі М. Драгоманова на Закарпаття в 1875—76 рр., результати яких з'явилися не зараз, оскільки консервативізм закарпатської інтелігенції, головним чином в питанні мови, був настільки міцним, що подолати його було майже неможливо.¹

20 років після своєї першої подорожі на Закарпаття М. Драгоманов заявив: «Є одна частина нашої спільноти батьківщини, котрої я не можу забути ніколи, немов пораненого брата. Се Угорська Русь. Одвідавши двічі (в 1875—76 рр.) ту сторону, я пересвідчився, що там про простий люд або ніхто не дбає, або беруться до нього такими способами, котрі зарані засуджені на невдачу... Позаяк я був першим українцем, одвідавшим Угорську Русь і позаяк я побачив, що вона одрізана духовно навіть від Галичини, більш, ніж Австрія від Європи, — то я собі дав Анібалову присягу працювати для того, щоб прив'язати Угорську Русь до нашого національно-демократичного і поступового руху, в котрому лежить її єдиний порятунок. Нещасливі пригоди відрізали мої початки... Із того часу ні один українець, ні галичанин не взявся поповнити мої заходи і ні сам не пробував що-небудь робити для закарпатських братів...»²

Для багатьох українських інтелігентів, в тому числі і для В. Гнатюка, ця заява була безпосереднім поштовхом до глибшого зацікавлення «Угорською Руссю».

* * *

Коли було надруковано промову М. Драгоманова, Володимир Гнатюк вчився на першому курсі філологічного факультету Львівського університету. Він настільки зацікавився Закарпаттям, що протягом короткого часу старанно вивчив всю доступну літературу, присвячену «Угорській Русі», а під час літніх канікул того ж 1895 р., разом із своїм другом Роздольським, вперше помандрував на Закарпаття, відвідавши найсхідніші його райони.

Наступного, 1896 р. він відвідав «Угорську Русь» двічі. Під час другої подорожі він вперше потрапив на територію Східної Словаччини, пішки йдучи по маршруту: Великий Березний — Убля — Кленова — Розтоки — Улич — Збуй — Новоселиця — Стара Стужниця.

Тут він записав багатий фольклорний, етнографічний, історичний та статистичний матеріал. Після повернення у Львів В. Гнатюк познайомив з результатами своїх експедицій Івана Франка та Михайла Грушевського. Останній був тоді його вчителем історії та головою Наукового товариства ім. Шевченка. Вони порадили молодому дослідникові опрацювати в першу чергу фольклорні записи і опублікувати їх в «Етнографічному збірнику НТШ». В. Гнатюк з притаманною йому енергією і працьовитістю звяя вся за роботу і вже в 1897 р. видав першу книжку свого шеститомника «Етно-

¹ З цього погляду характерна реакція газети «Карпат» на заклик Драгоманова порвати з «язичком» і повернутись до народної мови: «Драгоманов хочет от нас, чтоб мы писали языкком слуг, но литература пишется везде для господин» (М. Драгоманов, Австро-русські спомини, Львів, 1889, стор. 438).

² Відповідь М. Драгоманова на привітання з нагоди 30-річчя його творчої праці. «Народ. Руссько-українська радикальна часопис», Львів, 15/III 1895, № 6, стор. 77—84.

Володимир Гнатюк (другий справа зверху) в колі своїх університетських друзів

графічні матеріали з Угорської Русі»,³ присвятивши його М. Грушевському та І. Франкові, «подвижникам українсько-руської науки, приятелям і учительям молодіжі». Друга книжка цього збірника вийшла в 1898 р.

Ці два томи охоплюють всі фольклорні записи, зроблені В. Гнатюком під час його трьох експедицій на «Угорську Русь». Вони свідчать про його солідну наукову підготовку.

В. Гнатюк свідомо звернув свою увагу на найменш досліджену ділянку закарпатського фольклору — народну прозу. Якщо народні пісні Закарпаття були більш-менш зібрани (Я. Головацький, Г. Де-Воллан, М. Врабель), то народна проза залишалась поза увагою дослідників і її майже ніхто не лоторкнувся. Таким чином В. Гнатюка можна вважати першим дослідником прозового фольклору Закарпаття і Пряшівщини. Слід відзначити, що записи Гнатюка зроблені на відповідній науковій базі і не мають тих недоліків, якими страждають перші фольклорні збірники інших народів.

Цей багатющий матеріал В. Гнатюк розподілив на 6 груп: 1) легенди, 2) новели, 3) казки, 4) байки, 5) оповідання про історичні особи, 6) анекdoty.

³ «Етнографічний збірник Наукового товариства ім. Шевченка». (Далі — ЕЗ), т. III, Львів, 1897.

На такі основні групи (вживаючи іншу термінологію) розподіляє прозовий фольклор і сучасна фольклористика.⁴

Всі матеріали наведені з точним збереженням діалектних особливостейкоїнної говірки. «Записуючи свої матеріали, я тримався тої засади, щоби записати все, слово в слово, а не пропустити нічого «ниже тієї коми». Вправді не зискали через те матеріали на красі, стали може затяжкі пересичному освіченому чоловікові до читання, але задержали свою філологічну вартість; а про се й найбільше розходилося мені».⁵

В невеличкій вступній статті Гнатюк подає короткий огляд своїх подорожей і стислу характеристику закарпатських говірок, зроблену на підставі власних спостережень. Це перша спроба класифікації закарпатських говорів за фонетичними ознаками.

Та В. Гнатюк був далекий від того, щоб свої записи вважати безпомилковими. У вступі до другого тому він писав: «Як ніщо не обходиться без похибок, так само не обійтися без них і мої матеріали. Деякі з них похибок мені дуже добре відомі, усунути їх однакож при найцирішій моїй охоті не був я в силі. На те склалося много обставин, та не мало важна між ними й та, що мої матеріали — то перша збірка подібного роду з Угорської Русі... Не диво стеже, що я не маючи змоги своїх матеріалів з записаними там же другими особами порівняти, мусив мимохіть спускатися найбільше на самого себе».⁶

Але не зважаючи на таку самокритичну оцінку, записи В. Гнатюка відзначаються великою точністю і не викликають серйозних заперечень. На них спиралися і такі визначні діалектологи як С. Ізмайлів, І. Панькевич, Є. Тимченко, Ф. Жилко та ряд ін.⁷

Наукове значення матеріалів В. Гнатюка полягає ще й в тому, що він не обмежується публікуванням автентичних записів, але до кожного зразка наводить численні паралелі, взяті із 58 джерел, в основному фольклорних збірників різних слов'янських народів.⁸ Таким чином В. Гнатюк залишив закарпатські записи до загальнослов'янського та загальноєвропейського контексту і до значної міри облегшив орієнтацію в цьому багатому матеріалі.

В розділі «Легенди» наведено 51 зразок, записаний від 14 розповідачів, у тому числі від трьох з Пряшівщини, а саме: Михайла Пустая із Збоя (13 легенд), дяка Репеля з Ублі (3) та Степана Лабанця з Улича (1).

Це, в переважній більшості, апокрифічні легенди, які на Закарпатті і в Пряшівщині користалися великою популярністю вже в XVII—XVIII ст. і потрапляли в цілий ряд рукописних збірників.⁹

На увагу заслуговують також легенди про царя Соломона, які були поширені на всій слов'янській території. Кілька зразків присвячено темі

⁴ Див. «Українська народна поетична творчість», Київ, 1958 та 1965.

⁵ ЕЗ, III, стор. XII.

⁶ ЕЗ, IV, 1898, стор. VII.

⁷ Детальніше про В. Гнатюка як діалектолога див. у статті Й. Шелепця Діалектологічні дослідження В. Гнатюка, стор. 81—95 нашого збірника.

⁸ Ряд паралелей належить І. Франкові, якому В. Гнатюк складає подяку за те, що він дозволив йому користатися своєю багатою бібліотекою.

⁹ Див. напр. І. Франко, Апокрифи і легенди, т. II—III, Львів, 1899—1902.

«подорож Христа і святого Петра по світі». Ця тема ще й зараз належить до найбільш поширених в закарпатському українському фольклорі.

Крім цього, серед легенд, записаних В. Гнатюком, є і кілька соціально-побутових казок, напр., «Чи ліпше замолоду, чи на старість мати щастя» (3 варіанти), «Щастя і Нещастя», «Доля багача і бідака». Ці тексти В. Гнатюк включив сюди з-за їх тематичної близькості до жанру легенд.

В розділі «Новели» (соціально-побутові казки) наведено 36 текстів, з яких 13 (за кількістю сторінок майже половина) належить Михайлу Пустаю, безземельному селянинові із с. Збуй, Гуменського округу.

Михайла Пустая В. Гнатюк вважає одним з кращих казкарів, якого йому вдалось зустріти під час подорожей по «Угорській Русі». «Він оповідав мені цілих шість днів, від рана до вечера, — пише В. Гнатюк, — а коли я шестого дня, примушений обставинами, мусив покинути Збуй і попрощатися з ним, він заявив мені, що потрафив би ще пару днів говорити... Очевидно, що се не мала шкода, що я не міг з його пропозиції користати». ¹⁰

В. Гнатюк наводить і автобіографічне оповідання, з якого ми дізнаємося, що М. Пустай, як і його батько, вже з 13 років працював сільським пастухом та батраком, зазнаючи при тому різних образ з боку сільської молоді. Одружившись, він придбав невеличке майно (кілька клаптиків поля), але із злиднів не вийшов. Казкар з гіркою іронією розповідає, як йому вдалось обдурити екзекутора, що за незаплачені податки прийшов забрати в нього останнє майно — 3 кіз.¹¹ Незважаючи на важкі умови життя, М. Пустай був людиною веселої вдачі з винятковим талантом розповідача. Його казковий репертуар дуже різноманітний: серед традиційних соціально-побутових казок, відомих у різних народів («Дяк-злодій і піп-ворожбит», «Жоні правди не казати», «Русин-вояк і цар», «Царевич-злодій», «Про бідного чоловіка і суддю, що любив хабарі») є і цілком оригінальні твори, з якими в інших збірниках не зустрічаемось. До таких належать: «Чудова машина», «Виграв», «Покаране зло», «Дурний дає, мудрий бере» та інші.¹²

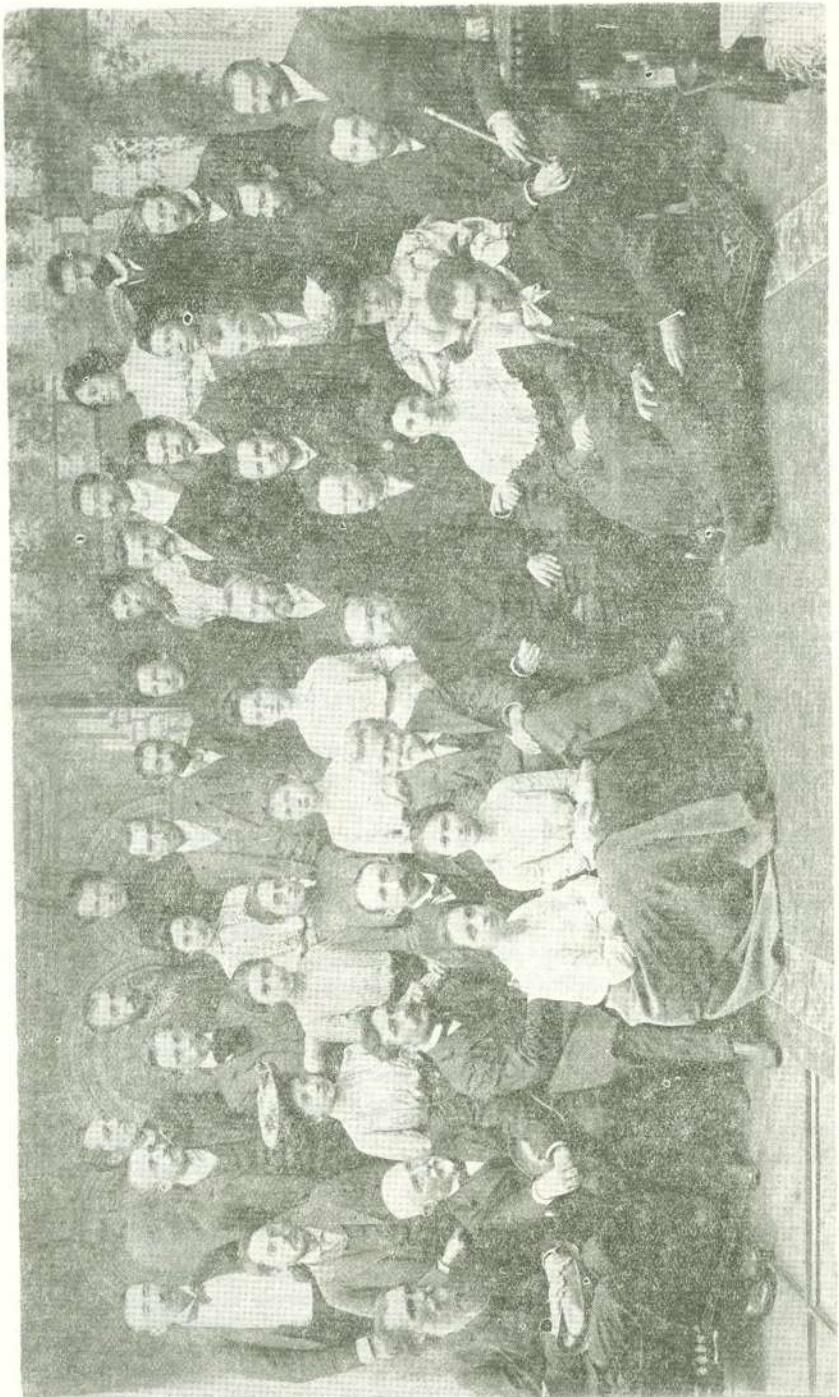
Другий том «Етнографічних матеріалів» відкривається фантастично-пригодницькими казками (за термінологією В. Гнатюка — «казки»), яких в книжці нараховується 38. З них ціла одна третина належить знов-таки Михайлу Пустаєві, по одній Репею з Ублі та Петру Ковалю із Збоя. У фантастично-пригодницьких казках М. Пустай розкриває свій талант ще більше, ніж у соціально-побутових та легендах. Кожна з них відзначається великою досконалістю і витонченістю стилю. В одній казці М. Пустай поєднує кілька тематичних ліній. Часто він об'єднує в одне ціле сюжети кількох казок, створюючи таким чином велику епічну картину.

Коментуючи фантастично-пригодницькі казки, В. Гнатюк значно поширив порівняльний апарт. При деяких текстах число паралелей доходить

¹⁰ ЕЗ, III, ст. XIII.

¹¹ ЕЗ, III, стор. XIV, XV.

¹² Детальніше про казковий репертуар М. Пустая див. статтю О. Зілинського Володимир Гнатюк і збайський казкар, «Дукля», 1962, № 1, стор. 63—69 та післямову М. Гиряка до збірника «Українські народні казки Східної Словаччини» I, Прашів, 1965, стор. 208—210. Празька фольклористка Е. Врабцовá вирішила простежити за традиціями М. Пустая в сучасності й зібрала в с. Збуй багаточий матеріал. На жаль, висновків кількарічної збиралької роботи вона досі не публіковала.

В. Гнатюк на літніх курсах української мови для слухачів з Галичини і Східної України в 1904 р. у Львові. Перший ряд: Т. Рєзакевич (другий зліва), І. Брик, М. Грушевський, І. Франко, К. Грушевська, В. Гнатюк. Винузь сидять (вправо): І. Тріш з дружиною. Другий ряд (стоять): В. Дорошенко, І. Липа (7-ий), Панєцько (9-ий), Л. Гарматій (крайній). Третій ряд: Павличко, Г. Кричевицький, Г. Павличко (3-ий зліва), Грушевський (6-ий зліва), Хомчик, Русткевич (крайній). Четвертий ряд: Д. Шухевич (4-а зліва), Залайкевич, Т. Ермі-Бондар, Мозульський (крайній)

до 60. Таким багатим порівняльним апаратом може похвалитися лише небагато збірників казок в європейській фольклористиці.

До фантастично-притальнічих казок В. Гнатюк залишив і кілька оповідань демонологічного характеру та міфологічних легенд («Про нечисте місце», «Чому громи б'ють?» та інші).

В дальшому розділі В. Гнатюк об'єднав три жанри: байки, оповідання про історичні особи та анекdoti.

Під байками В. Гнатюк розуміє казки про тварин. Вони представлені тут лише трьома текстами, що відповідає незначному поширенню цього жанру на території Закарпаття і Пряшівщини.

Шістьма текстами представлені оповідання про історичні особи (історичні казки): 4 про Матяша краля (З з Пряшівщини), одне — про Йозефа II та одне — про Кошута.

В казках про угорського короля Матяша (Матвія Корвіна, — 1458—1490) народ зобразив ідеального володаря, заступника бідного народу. В одній з них зображене Матяша закарпатським русином, який ніби в літичстві служив в селі Оріхівці в селянина Галайди. Ставши угорським королем і подолавши цілий ряд внутрішніх і зовнішніх ворогів, — підкреслює розповідач, — «вун тримав руську віру, тримав із народом благочестивим, хранив Угорщину». ¹³ В інших казках з іменем «Матяша — короля» пов'язані загальновідомі казкові сюжети.

Анекdoti представлені в «Етнографічних матеріалах» 26 зразками. Найчастішим персонажем тут виступає циган, який удає із себе дуря, але завдяки своїй достіпності сдержує перемогу над паном, попом, багатим селянином тощо. («Циган у монастирі», «Цигани косарі», «Як циган з паном обідав», «Пан і циган на ловах»).

Кілька анекdotiв спрямовані проти лицемірства попів, які з амвона проповідують найвищі моральні принципи, але самі ж їх порушують («Піп і дяк», «Піп і посестра», «Піп і невіста»).

Останню групу анекdotiв становлять достепні парафрази на християнські молитви та казки-небилиці, які В. Гнатюк називає «посміховинами» (стор. 196—197).

Другий том «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі» закінчується покажчиком мотивів до всіх текстів та словником діалектних слів.

В 1897 р. В. Гнатюк відвідав «Угорську Русь» учетверте. На цей раз предметом його дослідження був фольклор бачванських українців в Руському Керестурі та Коцурі (теперішня Югославія), які переселилися туди в XVIII ст., головним чином з території Пряшівщини.

Тут на протязі двох з половиною місяців В. Гнатюк записав 220 прозових фольклорних творів і 430 пісень та зібрав цілий ряд інших творів. Записи з цієї експедиції становлять другу частину третього тома «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі» (пісні), ¹⁴ та п'ятий і шостий томи цієї ж публікації (проза). ¹⁵

Пісенний матеріал, зібраний під час експедиції в Бачку, В. Гнатюк розподілив на 12 більш-менш принарадінних груп за тематичним принципом.

¹³ ЕЗ, IV, стор. 173.

¹⁴ ЕЗ, 1900, т. IX, стор. 117—277.

¹⁵ ЕЗ, 1910—1911, т. XXIX—XXX.

Так, наприклад, ліричні пісні, які становлять три четвертінни записів, Гнатюк поділяє на такі групи: *ріжні долі*, *дівоцькі пісні*, *вояцькі пісні*, *пісні про подружнє життя*.¹⁶ В збірці зовсім оминуто обрядові пісні.¹⁷

За генетичним принципом пісенні записи В. Гнатюка можна умовно поділити на три групи: 1) пісні, принесені бачванськими українцями із їх первісної батьківщини, головним чином із Східної Словаччини, 2) пісні запозичені від сусідніх народів (сербів, угорців, словаків, поляків), 3) пісні, створені в Бачці.

Найчисленішою є перша група, яка охоплює майже 90 % всіх пісень. Переважна частина з них має паралелі у фольклорі Східної Словаччини — українському і словацькому. Деякі залишили свою старовинну форму, інші збереглися лише в неповному вигляді. Їх історично-порівняльне дослідження могло б привести до дуже цікавих висновків. На жаль, досі ніхто з українських, ні з словацьких фольклористів не зайнявся цією проблематикою.

Надзвичайно цікавою є група названа Гнатюком «Місцеві пісні». Вона охоплює 47 пісенних новотворів, переважно із Руського Керестура. Ці пісні є доказом поетичної талановитості бачванських українців і наочним спростуванням теорії занепаду фольклору. В пісенній творчості Руського Керестура знайшла свій відбиття кожна більш-менш важлива подія в громадському житті села: неврожай, повінь, розподіл толоки, вибори, вбивство, еміграція за море та навіть такі незнамні події, як бійка двох вчителів у шинку, бійка парубків з жандармами, покриття дівчини, заблудження весільного поїзду тощо. Керестурці склали пісні про лікаря, що з людей останнього троша здирає, про лінівого господаря, якому картопля в полі погнила, про сільського старосту, який «своєї жені хрібет лупи, а Чигаркі кожух купи», про священика, дяка, суддю тощо. Після трьох тижнів перебування Гнатюка в Руському Керестурі молодь склала пісню і про нього — «pana з Галиції, що новти списує». Марно він намагався встановити, хто є автором цієї пісні, дізнається лише стільки, що її дівки на вулиці співали». ¹⁸ Як зазначує сам В. Гнатюк, ці пісні є часто «досить рапаві», неошліфовані, але зустрічаються між ними і «правдиві поетичні перлини».¹⁹

Майже всі пісні В. Гнатюк записав від жінок. Жаль лише, що він не підав жодних відомостей про своїх співачок, незважаючи на те, що йдеться про співачок дуже талановитих. Так, наприклад, від Юлі Молнар із Руського Керестура він на протязі кількох днів записав 126 високохудожніх текстів.²⁰ В. Гнатюк не наводить навіть вік співачки, але із «Пісні про мене»²¹ можемо судити, що вона була незаміжньою дівчиною і що була

¹⁶ Такий приналітний розподіл був зумовлений тогочасною практикою при видаванні фольклорних збірників. В пізніших своїх працях, зокрема в «Українській народній словесності», Гнатюк застосовував зовсім іншу класифікацію, близьку до сучасної (Українська народна словесність, Віден, 1917, стор. 23—34).

¹⁷ 29 цесіяних пісень бачванських українців потрапили в працю В. Гнатюка «Весілля в Керестурі» («Матеріали до українсько-руської етнографії», т. X, 1908, стор. 1—56).

¹⁸ В. Гнатюк, Руські оселі в Бачці, ЗНТШ, т. XXII, 1898, кн. II, стор. 44.

¹⁹ Там же, стор. 48.

²⁰ Крім того, від неї записано 37 прозових творів (Див. ЕЗ, т. XXIX—XXX).

²¹ ЕЗ т. IX, 1900, стор. 250.

дочкою місцевого перукаря.²² З інших бачванських співачок на увагу заслуговують Марія Бессермені (74 пісень), Марія Стрібер (69 пісень), Юла Левенська (40 пісень), (всі із Коцура) та Ганна Рамач із Керестура (41 пісня).²³

Для фольклористики далеко більше значення мають Гнатюкові записи народної прози з Коцура та Керестура по-перше, тому, що вони є першими записами прозового фольклору бачванських українців, по-друге, тому, що вони за своїм художнім рівнем належать до найкращих записів в українській фольклористиці взагалі.

Якщо вершиною казкової майстерності чотирьох попередніх експедицій на «Угорську Русь» був репертуар Михайла Пустая, якого справді можна назвати класичним казкарем, то під час своєї п'ятої експедиції в селі Коцур В. Гнатюк зустрів трьох таких розповідачів: Осипа Кулича, Імрі Фаркаша та Митра Паленчані.

Від цих трьох оповідачів В. Гнатюку на протязі одного місяця вдалось записати 46 казок, 5 легенд, 14 історичних переказів та 17 анекdotів, загальною кількістю в 370 друкованих сторінок великого формату.²⁴

На жаль, В. Гнатюк ні на цей раз не подав паспортизації та характеристики своїх оповідачів, а із коротких автобіографічних оповідань двох перших можемо дізнатися дуже мало.

Осип Кулич пройшов тернистою школою життя. На четвертому році після одруження батько прогнав його з дому. Не маючи ні хати, ні поля, він з дружиною на протязі лівтих років змушенний був їздити на заробітки. Під час цих мандрівок в нього вмерло двоє дітей. О. Кулич складав форинт до форинта, щоб хоча б на старість збудувати собі хатину і купити шматок поля. Та із зліднів він не вийшов до останніх днів.

Любов до народної казки він мав з дитинства. Як найліпшого учня, вчитель часто залишав його біля молодших школярів, яким він замість науки цілими годинами розповідав народні казки.

Його репертуар дійсно універсальний: він охоплює буквально всі жанри прозового фольклору (42 текстів). Та найліпшим майстром виявив себе О. Кулич при оповіданні соціально-побутових казок та історичних спогадів. Ці жанри дозволили йому залучити до своїх розповідей реалістичні елементи, часто із свого власного життя.

Біографія Імрі Фаркаша, про якого ми теж маємо лише дуже стислі відомості, подібна до біографії О. Кулича. І він походив з бідної сім'ї, в школі був найліпшим учнем, кілька років служив багатому господареві, а коли втретє захворів, господар звільнив його з роботи, не заплативши навіть домовленої суми.

²² В пісні названо її «Юла байберовас»; якби йшлося про старшу жінку, її б названо «тіїю» або «андю».

²³ Біля кількох текстів співачки не наведені. Оскільки йдеться про сатиричні пісеньки на місцевого священика (№ 363), вчителів (367, 370) та дяка (371), можна припустити, що В. Гнатюк намисне не назвав імена співачок, щоб не виставляти їх переслідуванню з боку цих людей.

²⁴ Крім того, в Коцуру В. Гнатюк записував фольклорні матеріали ще від десятьох інших оповідачів, але їх репертуар ні щодо кількості (22 казки, 12 ленд, 2 історичні спогади та 12 анекdotів), ні щодо числа сторінок (95), ні щодо художньої якості, не дорівнюють згаданим трьом.

В. Гнатюк під час лікування в Алянді, 1907 р.

головна увага зосережена на фантастично-пригодницькі казки (12 текстів), але, на відміну від Фаркаша, казки Паленчанія набагато коротші і не мають такої складної композиції. Крім того, на них в більшій мірі помітний чужий, зокрема угорський вплив.

Оцінюючи художній рівень цих трьох коцурських казкарів, В. Гнатюк писав: «Кожний хто прочитає уважно оповідання сих трьох оловідачів, мусить признати, що стиль у них такий гарний, такий викінчений, що його не посоромив би ся найбільший артист слова».²⁵

Кращі зразки репертуару цих казкарів В. Гнатюк переклав на українську літературну мову і в 1913 р. видав їх окремою ілюстрованою книжкою,²⁷ щоб таким чином зробити їх доступним не лише для науки, але й для широкої громадськості.

В *Руському Керестурі* найліпшими сповідачками В. Гнатюка виявилися згадувані вже співачки — Юла Молнар та Ганна Рамач. Від них записано 62 прозових творів, з яких дві третини становлять апокрифічні легенди. Великої художньої вартості ці матеріали не мають, тому що здебільшого вони є стислими переказами відсміх казкових чи легендарних сюжетів, але мають наукову вартість, зокрема для фольклористики.

Крім того, В. Гнатюк на підставі згаданої експедиції написав ще багато

Репертуар Імрі Фаркаша, на відміну від Кулича, більш одномазітний. В ньому основне місце займають фантастично-пригодницькі казки, і нема жодної соціально- побутової... Фантастично-пригодницьких казок в нього небагато — всього 13 текстів, але щодо кількості сторінок вони займають майже половину п'ятого тома «Етнографічних матеріалів». Деякі з них мають 16–18 сторінок. І. Фаркаш дуже вдало об'єднує в свісіх казках різні сюжети, але, разом з тим, вони мають значну динаміку. Для пожвавлення уваги слухача, казкар часто залишає в текст своїх казок жартівливі елементи, першважно із побутового життя.

Про життя третього коцурського казкаря — Митра Паленчанія Гнатюкові не вдалось записати жодних відомостей, крім того, що він «уродився, був пастухом, підпарубочим, парубком, сженився, газдує й бідує, як може».²⁵ Його репертуар подібний до репертуару І. Фаркаша. І у нього

²⁵ ЕЗ, т. XXIX, 1910, стор. IV.

²⁶ Там же.

²⁷ В. Гнатюк, Народні казки. З образками В. Кобринського, Львів, 1913, стор. 168.

інших праць: «Весілля в Керестурі», «Руські оселі в Бачці», «Словаки чи русини?», «Поетичний талант між бачванськими русинами», «Чи бачванський говор словацький?» та багато інших.²⁸ Ці статті та матеріали були предметом довгої полеміки на сторінках української, російської, чеської та словацької преси про національну принадлежність бачванських русинів та про словацько-українську мовну границю.

П'ята експедиція В. Гнатюка в липні 1899 року відбулась знов на Пряшівщині.

В. Гнатюк на цей раз пройшов цілу територію Східної Словаччини — від Меджилабірців через Свидник, Бардіїв, на Спиш. Середина літа була несприятливим часом для збирання фольклорних матеріалів, але, незважаючи на те, йому в одинадцяти селах вдалось записати 62 прозові твори і 152 пісні. Оці матеріали увійшли в першу частину третього тома «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі».²⁹

На вішміну від попередніх томів, при класифікації цих матеріалів В. Гнатюк відійшов від жанрово-тематичного принципу й уgrpupував зібраний матеріал за територіальним принципом, тобто за скремими селами, починаючи з Чертіжного на Лабіршині і кінчаючи Кремною на Спиші.³⁰

Цим В. Гнатюк «хотів виразно представити читачам постепенний перехід словачення руських діалектів відповідно до того, як вони посuvаються зі сходу на захід».³¹

Третій том охоплює такі жанри прозового фольклору: легенди й перекази (17 текстів), казки (29), анекdotи (19), народні оповідання (3) та спогади (2).

На цей раз В. Гнатюк не зустрів таких визначних народних оповідачів, яким був М. Пустай із Збоя, М. Фотул із Стройної або І. Фаркаш із Керестура. З-поміж 17 казкарів, від яких він під час своєї другої подорожі на Пряшівщину записував фольклорні тексти, на перше місце можна поставити Максима Легоцького із с. Чертіжне, від якого В. Гнатюк записав дві легенди та 8 казок. Одну із своїх казок М. Легоцький розпочинає словами: «Бив єден худобний чловєк, такий як я...»³² Мабуть тому, що розповідач сам був бідним селянином, в його казках переважають мотиви соціального контрасту, які іноді доходять до ідкої сатири на панів («Як пан біду пізnav», «Газда і піп», «Піп і Іван» тощо).

Такою соціальною загостреністю позначені і казки Петра Бобульського із Шамброна та Петра Віри з Літманової. Казки інших казкарів не досягають високого художнього рівня. На увагу заслуговують і народні пісні, записані В. Гнатюком в с. Орябина від Терези Булик та Христини

²⁸ Див. «Бібліографія праць В. Гнатюка про Угорську Русь», стор. 215—220 даного збірника.

²⁹ ЕЗ, 1900, т. IX, стор. 1—116.

³⁰ Поза цими матеріалами В. Гнатюк подав ще фольклорні записи із «пословачених» українських сіл: Мальцова і Кружлевої, Бардіївського окр. Щодо першого села, В. Гнатюк мав повну рахік — в говорці Мальцова дійсно переважають словацькі елементи, але це не можна сказати про говорку с. Кружлів, яка й досі зберігає всі особливості української лемківської говорки. Тут В. Гнатюк допустився помилки: він записав лише одну казку від дочки місцевого вчителя М. Лукач, яка зачучила до своєї мови цілий ряд словацьких елементів і тим дезорієнтувала В. Гнатюка.

³¹ ЕЗ, 1900, т. IX, стор. 2.

³² ЕЗ, IX, стор. 8.

Михні. Щодо кількості (140 текстів), це й досі найбільша добірка пісень одного села.

Шосту і останню експедицію в «Угорську Русь» В. Гнатюк здійснив навесні 1903 р., повертаючись з лікування на острові Корфа. На цей раз він відвідав українські колонії в Банаті. Як зазначає сам Гнатюк, ніколи він не мав стільки прикостей і перешкод з боку «всемогучих сільських нотарів, які не лише місцевому мужикові хотять показати свою владу, але й чужинцеві»,³³ як під час цієї експедиції. Із півтора десятка населених пунктів, які Гнатюк відвідав, лише у двох зін має більш-менш сприятливі умови для записування, а саме в с. Семлак та в с. Німецький Перег. Арадської столиці. В цих двох селах В. Гнатюк записав 29 казок, 3 легенди та 3 історичні спогади.³⁴

Ці записи Гнатюка увійшли в 4 том «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі».³⁵

Для історії Пряшівщини ці матеріали мають неабияке значення тому, що всі вони записані від українських переселенців колишньої Шариської столиці та Спиша. Ці переселенці прийшли «на Мадяри» в 40-х роках ХІХ ст., переважно із сіл Вірлих, Ядлова, Дубова (нинішнього Бардіївського округу) та Якуб'яни на Спиши. В. Гнатюк ще мав нагоду зустрічатися з людьми, що родилися на Пряшівщині. Про причини переселення розповідає один з переселенців Осип Гій так: «Наша руська віра пришла ту з гориці. Там було барз тяжко, плани роки били, ай била мірянка там, та посдирали землю панове, а газдім дали там, де плана земля била. Газдове не могли там жити, та шя розишли по щывіті».³⁶

Спочатку переселенцям жилося не так вже погано, але згодом і тут настало класове розшарування селянства не на користь переселенців. «Тепер шя шитко попсовало, — продовжує О. Гій. — Земля дорога, худобні люди не можуть собі купити, бо не мають зачъ, мушят шя трапити на великих газдів, а плат, порція велика, не можут старчити платити... Як буде дале так ішло, то тот люд не буде мочі на щывіті вижити».³⁷

В такому дусі розповідає про сучасний стан банатських переселенців й інший оповідач В. Гнатюка, Андрій Гудак: «Уж тепер так вишло у мадярській країні, же уж не познают руснака лем за говедом».³⁸

Сам В. Гнатюк, характеризуючи населення Семлака, пише: «Переважно вони всі бідні. Замітне те, що між ними багато оповідачів і коли по селі розійшлася поголоска, що я записую казки та ще й плачу за те, то хоч прості люди як не довірливі, не знаючи, на що се пишеться, зголошувалися до мене один по другім, щоб «записатися говорити».³⁹ На жаль, час не дозволив В. Гнатюку записати весь репертуар даного села.

Із зібраного матеріалу найбільше значення мають казки, які, як і в передніх томах, В. Гнатюк поділив на дві групи: казки (фантastically-при-

³³ ЕЗ, 1909, т. XXV, стор. XV.

³⁴ Крім того, по одній казці він записав у селах Нір-Ачад та Нодълак, а 2 історичні спогади в с. Ейр-Шелід.

³⁵ ЕЗ, 1909, т. XXV, стор. XXI + 248.

³⁶ ЕЗ, 1909, т. XXV, стор. 219.

³⁷ Там же.

³⁸ Там же, стор. 218.

³⁹ ЕЗ, 1909, т. XXV, стор. XIII.

годницькі) і новели (соціально-побутові). З-поміж них виділяються казки трьох найталановитіших казкарів: Ілька Галайда, Андрія Гудака та Осипа Гія. Репертуар цих казкарів носить на собі помітні сліди угорського та румунського оточення, але в своїй основі він має всі характерні риси українських казок Пряшівщини, тому їх не мав би оминути жоден дослідник нашого фольклору.

Жаль, що В. Гнатюк не наводить, з яких українських сіл Східної Словаччини походять його казкарі. Якщо не рахувати коротких автобіографічних оповідань найвизначніших казкарів, про які ми згадували, то в усіх шести томах «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі» нема жодної індивідуальної характеристики. Цим В. Гнатюк сплатив данину тодішньої фольклористиці, яка недооцінювала роль індивідуальних носіїв фольклору. Відомості про вік, соціальний стан, професію, побут в інших місцевостях, грамотність та інші дані стали б у добрій пригоді не лише фольклористам, але й рядовим читачам. Це є найосновніший недолік монументальної збірки В. Гнатюка, на який вже в 1898 р. звернув увагу чеський фольклорист Іржі Полівка.⁴⁰

«Етнографічні матеріали з Угорської Русі», що охоплюють понад 1700 сторінок друку і містять 485 зразків прозового фольклору та 583 пісні, є й до сьогодні неперевершеним збірником закарпатського фольклору. Разом з тим, вони є й неоцінимим джерелом для дослідження закарпатських діалектів та інших ділянок народної культури.

Треба підкреслити ще факт, що В. Гнатюк збирав фольклорні матеріали в тодішній «Угорській Русі» за надзвичайно важких умов. Всі експедиції він здійснював на «свій власний кошт і ризико».⁴¹ Лише в 1899 р. Наукове товариство ім. Шевченка виплатило йому 60 зл. «на покриття коштів наукової подорожі на Угорську Русь»⁴² та в 1900 р. він одержав стипендію в 200 зл.⁴³

Коли перші експедиції В. Гнатюка пройшли без серйозних перешкод з боку місцевих властей, то його останні подорожі викликали опалу угорських органів. В 1902 р. було навіть видано секретний указ арештувати В. Гнатюка при його найближчій появлі в Угорщині. Приводом до арешту В. Гнатюка була ось яка пригода:

В 1902 р. В. Гнатюк написав невеличку статтю про Ю. Венеліна-Гуцу,⁴⁴ в якій нагадав, що 89-річний брат Венеліна живе у Великій Тибаві на Закарпатті у великих злиднях. Статтю було перекладено на болгарську й російську мови, і на її підставі болгарські колоністи в Одесі та деякі росіянини зібрали між собою 200 карб. і посередництвом Гнатюка вислали їх братові Гуци в Тибаву. Для угорських властей цей факт був достатнім доказом того, що В. Гнатюк є «московським емісаром». В газеті *«Magyarorszag»* з'явилась гостра стаття, спрямована проти В. Гнатюка, а за нею слідував і наказ арештувати його при першій появлі в Угорщині. На щастя,

⁴⁰ »Národopisný sborník Československý«, Прага, 1898, кн. III, стор. 131.

⁴¹ ЕЗ, 1909, т. XXV, стор. IV.

⁴² Протокол засідання відділу НТШ від 3 липня 1899 р. ЗНТШ, т. XXXI—XXXII, 1899, кн. V і VI, стор. 2. (З Товариства).

⁴³ Там же, т. XXXIII, 1900, кн. I, стор. I. (З Товариства).

⁴⁴ ЗНТШ, т. XLVII, 1902, кн. 3, стор. 4—6 (Misc.).

друзі В. Гнатюка, особливо Ю. Жаткович, своєчасно попередили його про небезпеку, і він свою чергову експедицію здійснив в іншу область.⁴⁵

Найбільших перешкод з боку угорських властей В. Гнатюку довелось зазнати під час останньої експедиції в «Угорську Русь», в області Банату, влітку 1903 р. Тут майже в кожному селі було його викликано в поліцію, а після розмови з «новтарушем» його прогнали із села або унеможливили спілкуватися з народом.^{45a}

Від 1903 р. й доти поганий стан здоров'я В. Гнатюка згіршувався. Він цілими тижнями був притяганий до ліжка і цілими місяцями не міг виходити з кімнати. Але незважаючи на важку хворобу, він до останніх днів свого життя не перестав цікавитися Закарпатською Україною, «що з її трагічною долею лучила його й трагедія його власного життя».⁴⁶

Якщо брати до уваги стан здоров'я, матеріальні труднощі та штучні перешкоди з боку угорських властей, то не можна не дивуватися великій енергії, залізній витримці та наполегливості працьовитості В. Гнатюка, завдяки яким йому протягом порівняно короткого часу вдалось зібрати і видати такий колосальний матеріал.

В. Гнатюк дуже добре усвідомлював собі значення «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі». Він записував і видавав ці матеріали не лише тому, щоб збагатити фольклористику, але й тому, щоб конкретно допомогти закарпатським українцям вийти із духовної темряви на світлий шлях національного відродження. Свою передмову до перших двох томів він закінчує словами: «Нарешті висказую своє бажання, щоби отся книжка, попавши в руки угорських русинів в 100-літній ювілей відродження нашої літератури, дала початок до відродження літератури в народній мові і на Угорській Русі. Се й буде найбільше щастя для мене, яке коли могло би мене подибати!»⁴⁷

На жаль, В. Гнатюку не пощастило дожити до здійснення цих його

⁴⁵ ЕЗ, 1909, т. XXV, стор. V–VI.

^{45a} Про один з таких випадків розповідає В. Гнатюк у передмові до 4-го тома своїх «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі»: «Ледви скінчив я (записування казки — М. М.), як у школі з'явився поліцай і заявив, що «пан новтаруш» винває до себе мене й учителя... По протоколі нотар звів мені, що мене арештує. Я запітав, за що. але ис дістать відповіді. Тоді я заявив, що тожусь на арешт, але домагаюся зараз післанця, який заміс би мені телеграми до Львова і Будапешта... Нотар подумав щось і заявив, що увільняє мене, але з тим, щоби я зараз виїхав з села... Два кілометри за селом напала нас злива і протягом десяти мінут промочила до сорочки. Так прала нас і далі. Промоклий і змерзлий дістався я до села, але де знайти мічліг? Питаю одного господаря — не хочу. Кажу іхати до корішми — дуже огідна... Поступаю до учителя, але він же хоче вийти з хати розмовитися. Йду до лопа — каже, що не може, буде мати гостей... Нарешті, надходить якийсь газда і бере мене до себе. Ледви переночував я з курятами, гусятами і качатами разом, бо вночі дістав сильну гарячку. Не знайшовши і на другий день ні ліпшого поміщення, ві вікту, найдіяв я знов фіру і виїхав до села Пспейлак... Але тут мене спіткало те саме, що в попереднім... Таким чином кір-ачальський нотар урятував від мене Угорщину і заслужив вловні на титул «pater patriæ», бо по повороті до Галичини почала розвиватися в мене доволі швидко наслідком перестуди трудна недуга і я відтоді не тілько не вибрався більше на Угорщину, але і в Галичині не робив екскурсій та й не маю нації робити» (ЕЗ, 1909, т. XXV, стор. X–XI).

⁴⁶ М. Тарасенко, Культурно-громадська праця В. М. Гнатюка. «Записки Історично-філологічного відділу УАН, кн. 10, стор. 225.

⁴⁷ ЕЗ, III, стор. XX.

світлих ідеалів, хоч певний вплив ці матеріали мали на літературну діяльність Жатковича, Стрипського, Ставровського-Попрадова та інших.

В. Гнатюк надіявся, що його «Етнографічні матеріали» послужать поштовхом для дальнього збирання фольклору самими закарпатськими українцями. Для того він розіслав свій збірник разом з іншими працями багатьом студентам, священикам, учителям, з якими довелось йому зустрічатися. Але результати цього заохочування були дуже мізерні. Так, напр., «слушатель богословія» із Пряшева відповідає В. Гнатюкові на його заклик: «При всякой хорошей охоте я не возможен на то, чтоб с вами удовлетворительно кореспондовал, ибо мои теологические студіи то не допустят».⁴⁸

Подібним способом відповів йому і інспектор цюїл Юлій Хома з Пряшева: «Письмом Вашим я очень почтенным чувствуюсь, но жаль! Желаниям Вашим удовлетворити не могу, понеже я, и так як гимназический законоучитель и як второй инспектор народных школ наших чрезмерно занят...»⁴⁹ Деякі інтелігенти безцеремонно повертали В. Гнатюкові його книжки з образливими листами та лайками. Про один з таких випадків згадує В. Гнатюк в своїй статті «Світлі духи на Угорській Русі»: «Один з них (закарпатських інтелігентів — М. М.), професор духовної семінарії в Унгварі, котрий представлявся мені в розмові не лиш страшним патріотом, але й мучеником за справу народну, звернув мені сю відбитку (працю В. Гнатюка — М. М.) сейчас назад нерозітнену з такою допискою на титульній картці: «Вашей «фанетики» я не одобряю. Благодарю. Будьте здоровы. Дим[итрій] Гебей». Що я собі міг подумати на таке? — зауважує В. Гнатюк. — Пожалував тих бідних питомців, що мають такого світлого професора, тай тілько».⁵⁰

Коли В. Гнатюк попросив записувати фольклор письменника І. Сильвая і запралонував йому свої «Етнографічні матеріали з Угорської Русі», одержав від нього слідуючу відповідь: «Издаваемой Вами книги Вы мне не присылайте, мне довольно муки причинило одно прочитание Вашего самостоятельного письма, а не еще целой самостоятельной книги. Между нами не может быть никакого общего дела, потому оставьте меня в покое».⁵¹

Певним контрастом до подібних листів закарпатських «інтелігентів» є лист селянина із с. Орябина, Попрадського округу, Миколи Сополиги від 17-го березня 1900 р. «Тоту книжку, которую Вы изволили послать, барс есть доволен с нею и красни Вам благодарит.⁵² Я Вас барзо красні прошу, абысте ласкавы были і мені тыж народовіщаніє препослати рачили. Колько буде коштовати, то заплатим».⁵³

Закарпатська преса прийняла книжку В. Гнатюка дуже стримано та навіть вороже. На перший том «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі» відгукнувся Є. Сабов цілім рядом найвищих зауважень щодо точності записів, якими хотів призвіти науковий рівень праці. Є. Сабов обвинувачує В. Гнатюка в «тенденційності», в незнанні закарпатських діалектів тощо.

⁴⁸ Лист К. І. Ракоєвського В. Гнатюку від 6 грудня 1898 р. Рук. відділ Львівської наукової бібліотеки (далі — РВ ЛНБ), фонд Гнат. № 481, п. 21.

⁴⁹ Лист Ю. Хоми В. Гнатюку від 29 червня 1897 р. Там же, фонд Гнат. 585, пап. 25.

⁵⁰ «Буковина», 19 квітня 1897, рік вид. XIII, № 87.

⁵¹ ЛНВ, 1899, кн. IX, стор. 170.

⁵² М. Сополига напевно пише від імені якогось Гнатюкового казкаря.

⁵³ РВ ЛНВ, Гнат. 520, пап. 22.

З другого боку він не міг не визнати заслуги В. Гнатюка в тому, що той видав *перший збірник народної прози закарпатських українців*. «И так, — пише він, — в этнографическом отношении труд В. Гнатюка заслуживает полной признательности, особенно и потому, что он с большим затруднением добился того, что у нас, домашних писателей, было под руками. В. Гнатюк попередил и пристыдил нас собранием и изданием *нашего сокровища*»⁵⁴. Але все це не перешкоджає Є. Сабову авторитетивно заявити від імені всієї закарпатської інтелігенції: «Ни один из нас не признает (авторитета — М. М.) В. Гнатюка»⁵⁵.

В. Гнатюк не міг залишитися байдужим до обвинувачень Є. Сабова і в тій же газеті опублікував свою відкриту відповідь рецензентові.⁵⁶ В ній він переконливо спростовує всі обвинувачення на його адресу і переконливо доводить, що Є. Сабов, критикуючи В. Гнатюка, ніколи не був у селях, в яких записано фольклорні матеріали і не знає цих говірок: «Пусть г. Сабов проверит на месте, тогда с полною признательностью склонюсь перед ним...»⁵⁷

Спростовуючи обвинувачення Є. Сабова в тенденційності, В. Гнатюк заявляє: «Ведь какую же я мог иметь тенденцийность путешествия по Угорщине и собирая материалы? Собрать возможно большее количество материалов, напечатать их и тем самым доказать, что Угорская Русь еще не совсем помадьярилась, что там живут русины, что она не утратила характерных черт угорского народа, что Угорская Русь представляет интерес не только для этнографии, но и истории, филологии и археологии... Печатая собранные мною материалы, я хотел с одной стороны обратить внимание ученых на Угорскую Русь, с другой самих угорских русинов. Пусть интеллекты знают, какие богатства скрыты в том простом народе, который они презирают и ненавидят, пусть откроют те богатства, пусть укажут ошибки своих предшественников и тем сильнее заявлят, что хотят быть русинами. Что касается авторитета, то только могу сказать, что никогда не страдал манией величия и не считал себя авторитетом. Я буду весьма благодарен, если кто-нибудь укажет мне мои ошибки».⁵⁸

Ні рецензент, ні редакція не змоглися на відповідь. Свое ставлення до статті В. Гнатюка редакція висловила у численних репліках, які включила прямо в текст його статті. Наприклад, коли В. Гнатюк пише, що на Закарпатті потрібно засновувати школи не з угурською, а з «українсько-руською» викладовою мовою, редакція з жахом заявляє: «Сохрани господи!», коли В. Гнатюк закликає засновувати кафедру української мови при університеті, редакція протестує: «Не желаем украинских катедр!». Обмеженість редакції доходить до того, що вона ігнорує всю українську літературу словами: «Такой нет в мире, хотя некоторые пытаются создать такую, полонизуя русский язык!»⁵⁹

⁵⁴ «Листок», 1898, рік вид. XIV, стор. 5, № 8, стор. 42.

⁵⁵ Там же.

⁵⁶ Оскільки редакція категорично відмовлялася друкувати будь-яку статтю українською мовою, а сам В. Гнатюк не хотів, щоб його статтю було перекладено «до фенциківського язичія», він написав свою відповідь по-російськи.

⁵⁷ «Листок», 1898, рік. XIV, № 10, стор. 117.

⁵⁸ Там же, 1898, № 9, стор. 103—105.

⁵⁹ Там же, № 9, стор. 101.

Із злобними і необґрунтованими нападками виступив проти «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі» польський критик Здзярський.⁶⁰ Але що цю «критику» В. Гнатюк не залишив без відповіді. В огляді журналів за 1899 р. він спростовує тенденційні зауваження польського рецензента і вказує, що рецензія Здзярського «виказує цілий ряд фраз, на які не тільки не можна згодитися, але навіть признати їм яку-небудь дійсну підставу».⁶¹

Та з найбільшим обуренням напала на «Етнографічні матеріали з Угорської Русі» церковна газета «Душпастир», який не до вподоби були зокрема апокрифічні легенди — «перерібки з біблійної історії на хлопський лад».

Обурення рецензента «о. Ю. Д.» доходить до того, що він радить всім батькам, які мали необережність купити цю книжку, замкнути її в окрему шафу, і зверху вималювати череп з означенням «смерть», як це роблять в аптеках.

Крім апокрифічних легенд, його обурення викликають такі соціально-побутові казки, як «Дурний піп і його наймит». На адресу книжки і її автора він сипле образливі епітети, як «огида», «друкована погань», «брак вкуса» тощо. Свою рецензію він закінчує словами: «Хіба же не школа грошей на таку погань, — бо інакше се діло годі назвати... От я махнув книжкою в піч, щоби більше не читати, та й о тім не писати.»⁶²

Зате в наукових колах «Етнографічні матеріали з Угорської Русі» здобули дуже позитивну оцінку. Академік Аг. Кримський в своїй рецензії на перші два томи «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі» пристрасно захищає В. Гнатюка перед нападами Сабова та «Душпастиря», вказуючи на антинауковість їхньої «критики». «Треба сподіватися, — пише він, — що Наукове товариство ім. Шевченка не надасть ніякої ваги таким рецензіям і друковатиме наукові праці по-науковому».⁶³

Дуже прихильно відгукнулися на «Етнографічні матеріали» Михайло Грушевський⁶⁴, польський славіст О. Брюкнер,⁶⁵ шведський лінгвіст О. Брох⁶⁶, Ф. Колесса⁶⁷ та інші.

Майже кожна книжка «Етнографічних матеріалів» викликала грунтовні позитивні рецензії в чеській пресі. Лише Іржі Полівка присвятив «Етнографічним матеріалам» В. Гнатюка 40 стор. рецензії. На перший том відгукнувся Ч. Зібрт в ж. »Český lid«.⁶⁸ Він дуже високо оцінює наявність порівняльного

⁶⁰ »Wiśla«, т. XIII, 1899, стор. 316—317.

⁶¹ ЗНТШ, т. XXXIX, 1901, кн. I, стор. 74—75. (Наук. хрон.).

⁶² «Душпастир-Церковна часопис. Орган тов. св. апостола Павла». Львів, 28. II. 1898, № 3 і 4, стор. 94.

⁶³ Аг. Кримський, Розвідки, статті та замітки. Київ, 1928. — Збірник Історично-філологічного відділу УАН, № 57, стор. 219.

⁶⁴ «Літературно-науковий вістник» (далі — ЛНВ), 1898, кн. VII, стор. 54.

⁶⁵ »Lud«, 1904, т. XI, стор. 359—363.

⁶⁶ »Archiv für slavische Philologie«, 1900, т. XXI.

⁶⁷ ЛНВ, 1910, кн. I—III, стор. 475—476.

Пізніше Ф. Колесса вказував: «Цими матеріалами й розвідками Гнатюк, можна сказати, відкрив Закарпатську Україну для українського громадянства й української науки; він дав змогу вперше пізнати не тільки багатство народної творчості на українському Закарпатті, але й поклав основи для вивчення тамошніх українських говірок... Це одне з найважливіших досягнень В. Гнатюка, його найбільша заслуга. (Ф. Колесса, Історія української етнографії. Рукопис, стор. 506, цитовано за М. Яценком).

⁶⁸ »Český lid«, Прага, 1898, рік вил. VII, № 6, стор. 73—74.

апарату після кожного запису. І. Полівка в рецензії на той же перший том⁶⁹ окремо розглядає кожний текст і доповнює його новими порівняльними даними. На підставі такого аналізу він приходить до висновку: »Jest to kniha velmi důležitá i vzácná jako pro etnografa, hlavně folkloristu, také pro lingvistu«.⁷⁰

В такому плані розглядає та оцінює він і другий,⁷¹ третій,⁷² четвертий⁷³ та п'ятий⁷⁴ томи. Майже в кожній рецензії І. Полівка підкреслює високу наукову вартість зібраного матеріалу, називаючи Гнатюка »neumorným etnografem«, »neupavným sběratelem a vydavatelem maloruských tradic lidových«, »znamenitým etnografem« тощо.

Виходячи з жанрової і мовної близькості українських казок Східної Словаччини до словацьких, І. Полівка пізніше залишив їх повністю до своєї п'ятитомної праці »Súpis slovenských rozprávok« (Мартін, 1923-1932). Всі вони перекладені на словацьку мову і біля жодної не наведено ні місце запису, ні ім'я оповідача та записувача, ні назви джерела, яка б вказувала на українське походження казок. Таким чином, ці записи помилково вважають словацькими не лише рядові читачі, але й спеціалісти, недостатньо обізнані зі справою.

*

* * *

Крім «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі», В. Гнатюк на підставі своїх закарпатських експедицій написав і цілий ряд інших наукових праць, в яких прямо чи непрямо звергався до закарпатського фольклору.

Так, наприклад, на підставі фольклорних матеріалів, зібраних під час своєї другої подорожі на території Пряшівщини, він написав свою грунтовну історично-шалектологічну працю «Русини Пряшівської епархії і їх говори», друга частина якої містить фольклорні зразки з одинадцяти сіл Пряшівщини.

Під час своєї першої експедиції на Пряшівщину, в липні 1896 р., В. Гнатюк записав у селі Убля дві пісні про еміграцію в Америку від селянки Олени Дяк: «Записавши ті пісні, — пише В. Гнатюк, — я був певний, що вони лише перші вістники пісень цілого нового циклу».⁷⁶ Повернувшись в Галичину він почав присвячувати переселенським пісням посилену увагу і на протязі короткого часу зібрав їх кілька десятків. Головним джерелом для цього була американська українська газета «Свобода», в якій майже щотижня друкувалися заробітчанські пісні, складені й записані простими робітниками — переселенцями із Закарпаття, Пряшівщини та Галичини. Зібрали такі пісні 45 і долучивши до них 15 гуцульських пісень про громадські справи, В. Гнатюк опублікував їх на сторінках ЗНТШ під назвою «Пісенні нововороги в українсько-руській народній словесності».⁷⁷

⁶⁹ »Národopisný sborník Československý«, Praha, 1898, рік вид. III, стор. 107—113.

⁷⁰ Там же, стор. 107.

⁷¹ Там же, стор. 130—138.

⁷² Там же, 1901, рік вид. VII, стор. 211—217.

⁷³ »Národopisný věstník Československý«, Прага 1910, річ. V, № 1—2, стор. 85—86. »Archiv für slavische Philologie«, Berlin, 1910, річ. 31, № 4, стор. 594—603.

⁷⁴ Там же, 1912, рік вид. VII, № 4, стор. 86—90.

⁷⁵ Записки Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (далі — ЗНТШ), т. XXXV — XXXVI, 1900, кн. III і IV, част. 3, стор. 1—70.

⁷⁶ ЗНТШ, т. I, 1902, кн. VI, стор. 2.

⁷⁷ Там же, стор. 1—37 та т. LII, 1903, кн. II, стор. 38—67.

Це перша праця про відбиття заокеанської еміграції в слов'янському фольклорі та як така, має дуже важливе теоретичне значення для фольклористики, тому що в ній зафіковано тексти негайно після їх виникнення. В. Гнатюк розподіляє пісні про еміграцію на три цикли: а) північно-американський, б) бразилійський, в) канадський.

Такий розподіл може здаватися принаїдним, але він органічно виростає із матеріалів, зібраних В. Гнатюком. Пізніше, коли еміграція набирала все більших розмірів і заробітчани в пошуках заробітку переселялись із одної американської країни в іншу, цей розподіл втратив своє обґрунтування.

Переважна частина пісень про еміграцію записана від «угорських» русинів, головним чином, переселенців з Пришевщини. До такого висновку можна прийти лише на підставі дослідження мови окремих пісень, тому що під піснями наведено лише імена записувачів (час від часу і співаків), але майже ніде не згадано про місце їх походження. Сам В. Гнатюк підкреслює, що пісні, складені угорськими русинами, значно багатші від галицьких і щодо структури вірша, і щодо мелодики. Якщо галицькі пісні мають майже виключно коломийковий вірш, то пісні, складені угорськими русинами, мають різноманітну форму.⁷⁸

Ще більшу різноманітність знаходить В. Гнатюк в змісті переселенських пісень, в багатьох іх мотивів. «Коли перейдемо їх поодиноко, то знайдемо в них відгуки всіх важливіших подій з життя емігрантів, почавши від хвили постанови звіїзу, а скінчивши на повороті емігранта до краю».⁷⁹

В. Гнатюк справедливо зауважує, що головною причиною еміграції, підкресленою в багатьох піснях, є «економічний та політично-національний утиск селян із боку тих, що мають у своїх руках владу і силу в старім краю».⁸⁰

Пісні про еміграцію та інші громадські справи послужили В. Гнатюку матеріалом для відповіді на спірне теоретичне питання: чи розвивається народна творчість в нову добу або занепадає? Це питання цікавило вчених з самого початку збирання фольклору. Переважна більшість старших збирачів (П. Лукашевич, О. Павловський, М. Цертелев, П. Куліш, М. Костомаров) вірила в неминучу загибель народної творчості.⁸¹

Пізніші фольклорні експедиції повністю спростовували «нігілістичні» твердження П. Лукашевича та інших, але теоретичне обґрунтування проблематики «вимирання фольклору» на підставі фактичного матеріалу подав лише В. Гнатюк.

У вступній статті до «Пісеньних новотворів» він пише: «Що пісні взагалі гинуть так само, як і повстають, та що вони не можуть бути вічні, се певне і про се ніхто не може сумніватися... З цього боку отже справедливі

⁷⁸ ЗНТШ, т. L. 1902, кн. VI, стор. 11.

⁷⁹ Там же, стор. 13.

⁸⁰ Там же.

⁸¹ П. Лукашевич, наприклад, видаючи зібрані ним українські пісні, був переконаний, що його збірник — останнє видання українських пісень: «Проезжайте всю Малороссию вдоль и впоперек, — писав він — и я ручаюсь вам, что вы не услышите ни одной национальной песни... Через двадцать лет мы будем отыскивать настоящие их голоса (українських пісень — М. М.) в Галиции или в Венгрии у карпаторуссов» (П. Лукашевич, Малороссийские и червонорусские народные думы и песни. Петербург, 1836. Цит. за Гнатюком, стор. 4—5).

нарікання тих, що обстоюють за гадкою вимирання пісень. Та зовсім не справдані нарікання на загальний загин народної творчості... Не можна собі навіть уявити, щоби така хвиля у міліонового народа могла коли прийти. Доки народ живе, доти його жите мусить мати конкретні форми на зверха, які мусять об'являтися і в його народній поезії. Цілковитий загин народної поезії означав би і загин народа.»⁸²

Правда, Гнатюк далекий від того, щоб ідеалізувати новітню народну творчість. Він визнає, що «еміграційні пісні не мали часу навіть ошліфуватися, в них багато ще хиб, навіть не раз брак риму і ритму через їх молодий вік», але, незважаючи на те, вони не уступають традиційному фольклорові.⁸³

Цими поглядами В. Гнатюк наблизився до марксистського розуміння народної творчості, сформульованого пізніше М. Горьким та радянськими фольклористами.

Під час своїх експедицій в «Угорську Русь» В. Гнатюк поруч із збиранням фольклорних матеріалів звертає увагу теж і на старі рукописні збірники, які, зокрема в XVIII—XIX ст., були тут дуже поширені і до значні міри заповнювали нестачу друкованих немадьярських книжок. Їх переписуванням займались не тільки інтелігентні люди, але й прості селяни. Сам В. Гнатюк не мав часу спеціально розшукувати подібні рукописи, а, як сам зазначає, звертав увагу лише на те, «що упало само в руки». Незважаючи на те, йому вдалось буквально врятувати від неминучої загибелі кілька цінних рукописів. Ось що пише він про один з таких випадків: «Я, приміром, виратував один такий дуже цінний збірник від загину тільки через те, що взяв його з кухні знайомого священика, де картками з нього підпалювано вже в печі. Коли б був я там прибув на тиждень пізніше, з рукопису певно вже не було б сліду».⁸⁴

Із кожної експедиції на Закарпаття В. Гнатюк привозив у Львів кілька цінних рукописів. Частину з них він передав І. Франкові, який використав їх в працях: «Карпаторуська література XVII—XVIII в.»⁸⁵ «Апокрифи і легенди»⁸⁶ та інших.⁸⁷

Віршовані твори із рукописних збірників В. Гнатюк залучив до своєї

⁸² ЗНТШ, т. I, 1902, кн. VI, стор. 9.

⁸³ Там же, стор. 10.

⁸⁴ ЗНТШ, 1902, кн. 2, т. XLVI, стор. 10.

⁸⁵ ЗНТШ, т. XXXVII—XXXVIII, 1900, кн. V.

⁸⁶ Львів, 1898—1902, т. I—III.

⁸⁷ Для Прашівчини найціннішими з-поміж цих знахідок є два рукописні збірники із с. Літманова, Попрадського окр. Перший з них (рукопис А) сягає до поч. XVIII ст. і на 218 сторінках містить 44 твори, писані переважно прозою. Це, головним чином, життя святих та різні проповіді. Але є тут і кілька чисто народних творів (напр. «пригча о Правді і о Кривді», стор. 221—225). Із другого збірника (рукопис Б) збереглося лише 36 листів, але, як зазначає І. Франко, для науки цей рукопис має особливе значення вже тому, що весь він писаний народною мовою. (І. Франко, Карпаторуська література XVII—XVIII в., ЗНТШ, 1900, кн. V, т. XXXVII, стор. 61—64). Перебуваючи в с. Орябина, Попрадського окр., В. Гнатюк показав літманівський рукопис одному тамтешньому «дрітареві». Той уважно оглянув рукопис і сказав, що в нього теж був такий же рукопис, але цілий, в якому не бракувало ні одного листа. Та він віддав його якомусь лякові у Путілові на Буковині. В. Гнатюк після повернення в Галичину довго розшукував цей рукопис, але безуспішно. (ЗНТШ, т. XLVI, 1902, кн. 2, стор. 8).

грунтовної праці «Угроруські духовні вірші»,⁸⁸ яка охоплює 225 пісень та віршів найрізноманітнішого змісту.

Ці твори безпосередньо до фольклору не належать, вони складені переважно невідомими авторами, головним чином, сільськими дяками та нижчим духовенством. Деякі з них є переробками чужих текстів. Але вони настільки близькі до місцевої народної творчості, що без їх вивчення не обійтися жоден дослідник закарпатського фольклору. Книжка відкривається грунтовною вступною статтею, в якій автор спростовує хибний погляд, що закарпатська література зародилася лише в XVIII ст. На підставі багатого фактичного матеріалу Гнатюк доводить, що вже в XVI—XVII ст. в «Угорській Русі» існували свої форми віршів відомі в XIX ст. Вже в XVI—XVII ст. на Закарпатті, в порівнянні з іншими народами Австро-Угорщини, був дуже високий ступінь освіти. Рукописна література, писана під значним впливом народної творчості і народної мови, була тоді на вищому рівні, ніж література XIX ст., коли вона майже повністю відрвалася від народного грунту не лише щодо змісту, але й щодо мови.

Найкращою ілюстрацією до сказаного у вступі була друга частина публікації, в якій подано опис 14 новознайдених рукописних збірників і надруковано їх тексти. Тексти подано автентично із збереженням всіх особливостей мови, ритміки, стилю тощо. До багатьох зразків додано численні паралелі із українських та іншомовних збірників подібного характеру. Із території Пряшівщини «Угроруські духовні вірші» містять лише кілька текстів, головним чином, дяківських прощальних пісень на похороні з рукописного збірника О. Ладижинського, вчителя у В. Липнику, Попрадського окр. Подаючи опис великоліпницького рукопису, В. Гнатюк наводить цікаву деталь, яка помагає зрозуміти характер і послання рукописних пісенніків. Він пише: «Тамошні селяне жадають, щоби ці пісні співано їм в церкві в часі великого посту (чи співають їх і при мерці — не знаю). Коли б дяк, що буває заразом там і учителем, як звичайно в Угорській Русі — не хотів їх співати, тоді не міряють добре роківщини, не досилують до верха. Коли ж співає, то дають навіть понад те, що належиться. Зрозуміється, що дякові залежить на роківщині, тому майже кожний з них або знає ті пісні напам'ять, або має їх переписані і співаючи їх, піддається вповні волі громади.»⁸⁹

Крім пісень із рукопису О. Ладижинського, «Угроруські духовні вірші» містять ще 8 пісень, вилічені В. Гнатюком з рукописного збірника в с. Мальців, Бардіївського окр.

Друга частина монументального збірника В. Гнатюка охоплює «рукописи із Бачки і Сріму» (стор. 119—266). В ній подано опис 7 рукописів і опубліковано 127 духовних пісень. Всі рукописні збірники складені в XIX ст. в Бачці та Сріму, але велике значення вони мають і для історії культури Пряшівщини, тому що значна частина опублікованих духовних пісень походить з батьківщини бачванських і срімських українців — Східної Словаччини. Багато з них живе в усній традиції населення Пряшівщини до наших днів.

⁸⁸ ЗНТШ, т. XLVI, 1902, кн. 2, стор. I—68, т. XLVII, кн. 3, стор. 69—164 та т. XLIX, кн. V, стор. 165—275. Вийшли теж окремо книжкою.

⁸⁹ ЗНТШ, т. XLVI, 1902, кн. II, стор. 20.

Духовні вірші, на думку В. Гнатюка, «були тим етапом, який приготував відродження нашої літератури на чисто народних основах».⁹⁰

Даючи таку високу оцінку національно-духовним віршам, він в той же час з великом обуренням ставився до спроб духовенства ще в ХХ ст. складати подібні вірші, друкувати їх нікому не зрозумілою «язическою мовою» і, таким чином, морочити голови темних селян. В рецензії на пісенник В. Велькенберга «Новыи побожныи пѣсни отпустныи до Пресвятои Дѣвы Marii Божай...»⁹¹ він писав: «Вже самий дивовижний, кепський і незрозумілій наголовок оцієї брошурки вказує, що початок її мусить сягати якогось темного — і то дуже закутка. І справді: ся брошурка сфабрикована на Угорщині... і призначена для духовної поживи в першій лінії Угорської, а опісля й Галицької Русі».⁹²

На адресу автора цієї «поезії» він саркастично зауважує: «Автор хоч уміє читати, то все таки він не письменник, а про його «поезію» — шкода й балакати. Він мабуть, і писав лише для «гешнефту», бо чому його не зробити, коли можна? Коли темні селяни дають підтурюватися, чому з сього не скористати?»⁹³

Крім «Угроруських духовних віршів», В. Гнатюк описав ще й інші закарпатські рукописи, з яких на перше місце треба віднести «Угроруський співаник Івана Грядилевича»⁹⁴ та «Збірник Петра Колочавського».⁹⁵

Описом стародавніх рукописів В. Гнатюк хотів спростовувати погляд про низький ступінь освіти серед широких мас населення: «Надіємось, що таких рукописів знайдеться ще більше попід курні стріхи та що вони змінять у значній часті погляд на некультурність наших селян та брак охоти до просвіти» — писав він в 1922 р. — «Факт, що селяни переховують рукописи сотнями літ, передають із батька на сина, а не хотять розставатися з ними, хіба в надзвичайних випадках, свідчить якраз про щось інше. Коли ж значний процент селянства потопає в глибокій безпросвітності і темноті, се треба приписати виключно політичним і соціальним відносинам, серед яких доводилося йому не з власної вини жити.»⁹⁶

Ми вже згадували, що намагання В. Гнатюка зас хотити закарпатську інтелігенцію до записування фольклору були в переважній більшості безуспішні. Тому він дуже прихильно ставився до кожного почину, спрямованого на збирання фольклору. Так, наприклад, 1899 р. він передруковував у ЛНВ заклик М. Врабеля записувати народні місцеві пісні для нового видання, разом з його методичними вказівками для записувачів.⁹⁷

Ще раніше він дуже критично висловився про його збірник «Руский словосій», незважаючи на те, що М. Врабель був його другом.⁹⁸

Далеко прихильніше оцінив Гнатюк другий фольклорний збірник Ми-

⁹⁰ ЗНТШ, т. XLVI, 1902, кн. II, стор. 1.

⁹¹ ЛНВ, 1901, кн. X, стор. 7.

⁹² Там же.

⁹³ Там же.

⁹⁴ ЗНТШ, т. LXXXIX, кн. II, стор. 46—90.

⁹⁵ «Науковий збірник тов. «Просвіта» в Ужгороді, т. I, Ужгород, 1922, стор. 229—233.

⁹⁶ Там же, стор. 233.

⁹⁷ ЛНВ, 1899, кн. X, стор. 39.

⁹⁸ *Rusini v Uhrách, »Slovanský přehled«*, 1898, рік вид. I, стор. 423—424.

хайла Врабеля — «Угороруські народні співанки».⁹⁹ Цю книжку він вважає найкращою публікацією всієї закарпатської літератури, незважаючи на те, що й вона не посбавлена цілого ряду недоліків.¹⁰⁰ Вказавши на ці недоліки, В. Гнатюк пише: «Збірка має величезну вартість для самих угорських русинів. Се перша книжка на Угорській Русі, в якій зібрано частину багатого фольклора тої країни, се перша книжка, яка завдає удар усім московофільським теоріям із минулого віку про єдність угороруських діалектів із російською мовою, про один літературний «руsskij» язык — до якого, мимоходом скажавши, вони ніколи не дійшли і вже не дійуть; се книжка, з якої слід усім помадярщеним русинам учітися писати нею, а не тим варварським жаргоном, який у них загніздився і якого не можна було досі знищити. Угорські русини повинні зрозуміти раз, що їх спасення тільки в тім простім народі, на який вони так згірдливо поглядають... Маємо надію, що ся книжка дасть почин до подібного звороту і тому її цінимо, а д. Врабелі дякуємо, що її видав».¹⁰¹

Треба зауважити, що такі натхненні рецензії про закарпатські книжки виходили з-під пера В. Гнатюка дуже рідко.

В 1903 р. він опублікував рецензію на »*Powieści spiskie*« Л. Малиновського,¹⁰² що містять і записи з Остурні, Попрадського окр. На думку В. Гнатюка, ці матеріали не мають великої фольклорної вартості, зате вони дуже важливі для діалектології. В. Гнатюк повністю мав рацію, коли писав: «Я певний, що філологи, пізнавши діалект Остурні, відмовлять її селянам права руськості».¹⁰³ Ще й досі можно зустрінутись з розбіжностями в питанні національної належності громадян Остурні.

Дуже позитивно оцінив він статтю польського етнографа Здзярського »*Sophotka w Sanockiem*«,¹⁰⁴ яка на підставі спадщини Жеготи Паулі подає опис купальських звичаїв в «Угорській Русі».¹⁰⁵

Важливим внеском в закарпатську фольклористику є розвідка В. Гнатюка «Запропашена збірка угороруських казок».¹⁰⁶ Про цю збірку повідомив Гнатюка німецький фольклорист Й. Больте (за посередництвом І. Полівки). Больте в спадщині професора Берлінського університету Р. Келлера знайшов список 32 українських казок першої половини 19 ст. В. Гнатюк встановив, що ці казки походять з «Угорської Русі», а саме із земплинського або ужгородського комітатів. В своїй статті він подав сюжети окремих казок з посиланням на існуючі паралелі. Він висловив гіпотезу, що Келлер міг одержати збірник казок (або список їх назв) від одного з перших дослідників «Угорської Русі» — Бідермана, але й той, здається, не записував казки сам, а одержав їх від якогось закарпатського інтелігента. В. Гнатюк вів довгі розшуки цієї збірки, але потрапити на її слід йому не вдалось і вона досі невідома.

⁹⁹ В. Гнатюк, Угоро-руssки народны співанки. Издal M. Врабель. ЛНВ, 1901, кн. VII, стор. 9—10. ЗНТШ, т. XLV, 1902, кн. I, стор. 35—39.

¹⁰⁰ ЗНТШ, т. XLIX, 1902, стор. 39.

¹⁰¹ ЛНВ, 1901, кн. VII, стор. 10.

¹⁰² ЗНТШ, т. LIII, 1903, кн. III, стор. 45—47.

¹⁰³ Там же, стор. 47.

¹⁰⁴ »Lud«, 1899, т. V.

¹⁰⁵ ЗНТШ, т. XXXIX, 1901, кн. I, стор. 75.

¹⁰⁶ ЗНТШ, т. CXVII—CXVIII, 1913, стор. 235—243.

В. Гнатюк часто звертався до фольклору «Угорської Русі» також у своїх теоретичних працях. Тим він підняв фольклор Пряшівщини і Закарпатської України до загальнослов'янського рівня.

Будучи прихильником порівняльної школи у фольклористиці, він намагався простежити за процесом міграції окремих сюжетів. Це питання він найкраще розв'язав в праці «Легенда про три жіночі вдачі (Причинок до історії вандрівки фольклорних мотивів)». ¹⁰⁷ В цій праці досвідчений фольклорист порівнює чотири варіанти маловідомої легенди про походження жінки від тварини: 2 закарпатські, сербський і арабський. (Один із закарпатських варіантів В. Гнатюк записав в с. Літманова, Попрадського окр., від оповідача Петра Віри). На підставі аналізу цих варіантів В. Гнатюк висловлює гіпотезу, що мотив легенди зародився в Індії, звідкіля перейшов до арабів, араби передали його туркам, турки — сербам і хорватам, а від них перейняли цей мотив закарпатські українці. ¹⁰⁸

Мандрівці пісенного фольклору присвячена ґрунтовна і вичерпна праця В. Гнатюка «Пісня про покритку, що втопила дитину». ¹⁰⁹

Праця написана за зразком «Студій над українськими народними піснями» Івана Франка, на підставі сумлінного аналізу 29 друкованих варіантів одної з найпоширеніших українських балад про покритку-дитогубницю. З них 3 — з «Угорської Русі». ¹¹⁰ Автор не обмежується лише українськими варіантами, але наводить численні паралелі майже з усіх слов'янських народів, зміст пісень порівнює з історичними фактами, народним побутом, судовими протоколами тощо. На підставі такого всеобщого і вичерпного дослідження народної балади, В. Гнатюк дійшов до висновку, що вона зародилася в кінці XVI або на поч. XVII ст. в гористих областях Галичини, а звідтіля поширилася на схід і захід.

*
* * *

Вже з поданого огляду фольклористичної діяльності В. Гнатюка, спрямованої на вивчення найзахідніших українських земель видно, що В. Гнатюк в історії закарпатської фольклористики займає одне з найпочесніших місць.

Багатогранна спадщина В. Гнатюка ще під час його життя викликала подив і шире захоплення у багатьох слов'янських вчених. Так, наприклад, один з передових чеських фольклористів акад. Irží Gorák 40 років тому писав про В. Гнатюка: »Budoucnost s úžasem stane před jeho dílem tak rozsáhlým a mnohostranným. Jako sběratel a vydavatel kritické skribie stojí Volodymyr Hnáťuk na jednom z nejpřednějších míst nejen v soudobém Slovanstvu ale i mezi evropskými sběrateli vůbec«. ¹¹¹ Така оцінка анітрохи не перебільшена і вона відноситься передусім на закарпатські матеріали В. Гнатюка.

¹⁰⁷ ЗНТШ, т. ХCVII, 1913, стор. 1—12.

¹⁰⁸ ЗНТШ, т. ХCVII, 1913, стор. 5 та 12.

¹⁰⁹ «Матеріали до української етнології», т. XIX—XX, Львів, 1919, стор. 249—289.

¹¹⁰ Аналізуючи варіант, записаний О. Павловичем на Маковиці, Гнатюк зазначає, що Павлович «прикрасив» народну баладу, додавши до неї ціле закінчення. Але одночасно він підкреслює, що це закінчення дуже вдало відтворює народні погляди й анітрохи не суперечить духові фольклору (див. стор. 328).

¹¹¹ Лист І. Горака дирекції НТШ від 19/X 1926, Центральний державний історичний архів у Львові, ф. 3 с, 309, оп. I, зв. 19, ед. зб. 421.

Ще й сьогодні фольклористів цікавить питання: як же В. Гнатюкові на протязі порівняно короткого часу, в складних польових умовах, самому, без якої-небудь технічної апаратури, вдалось зібрати такий колосальний матеріал?

Попробуємо відповісти на це питання на підставі коротких заміток самого В. Гнатюка, розкиданих у вступах до його фольклорних збірників, в його листах та інших матеріалах.

Перша запорука успіху В. Гнатюка полягала в його солідній теоретичній підготовці. Ідучи на Закарпаття, він вивчив не лише всі праці про т. зв. «Угорську Русь», але й численні фольклорно-етнографічні збірники та методичні посібники. Звичайно він вже дома накреслював точний план своєї подорожі, в якій пізніше, згідно з обставинами, вносив коректури на місце дослідження.

Приїжджуючи в незнайоме село, В. Гнатюк в першу чергу заходив до священика, учителя або нотаря, яких інформував про мету свого приїзду. Таким способом він уникав конфліктів з місцевими властями, дістав перші відомості про характер села, імена оповідачів та співаків. Священик та вчитель, які мали в закарпатських селах авторитет, допомагали В. Гнатюку нав'язати контакт з селянами та подолати їх первісне недовір'я до його праці.¹¹²

Правда, сільські інтелігенти не завжди виходили йому назустріч.¹¹³ В такому разі В. Гнатюк нав'язував контакт з населенням безпосередньо, але майже ніколи не досягав успіху.

Після візиту в священика, учителя та нотаря В. Гнатюк заходив у корчму або в якусь сільську хату та заводив з селянами розмову про буденні явища з їхнього життя. Часто читав їм народні оповідання з друкованих збірників та художні твори Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, які завжди носив з собою.¹¹⁴

Згодом він висвітлював селянам мету свого приїзду і значення фольклорних записів для науки. Селяни спочатку відносились до нього з недовір'ям, вбачаючи в ньому «пана», який хоче чимось пошкодити їм, але Гнатюку, звичайно, дуже швидко вдавалось завоювати їх довір'я. Та, як згадує сам В. Гнатюк, вони майже ніколи не зрозуміли вартість фольклору й оскільки інтуїтивно відчували в ньому «доброго чоловіка», складали про нього найфантastичніші легенди. Найчастіше вважали його принцем Рудольфом, який прийшов подивитися на убоге життя закарпатських русинів і не раз приходили до нього з найрізноманітнішими скаргами на

¹¹² Під час перших трьох експедицій В. Гнатюка найбільше допомогли закарпатські священики: Ю. Жаткович, Е. Егерешій, О. Митрак, Матяцько, Мустянович. Грибоєсівський та вчитель Репей із Ублі (ЕЗ, т. III, 1897, стор. XX); в 1899 р. на території Пшевіщчини найліпшим його помічником був письменник Ю. Ставровський-Попрадов із Чертіжного (ЗНТШ, т. XXXV—XXXVI, 1900, кн. III—IV, стор. 31); в Бачці дуже прямозначно прийняли його М. Врабель та М. Губаш (ЕЗ, т. XXIX, 1910, стор. VII та ЕЗ, т. XXV, 1909, стор. IV). М. Врабель допомагав В. Гнатюкові також при укладенні плану його останньої експедиції — в Банат (ЕЗ, т. XXV, 1910, стор. VI).

¹¹³ Там же, стор. XIV—XV.

¹¹⁴ Див. його працю «В справі літературної мови підкарпатських русинів», стор. 19—27 нашого збірника.

панську несправедливість, високі податки тощо. Зрозуміла річ, що Гнатюк ніколи не зловживав довір'ям селян.¹¹⁵

Встановивши контакт з населенням, він наймав окрему кімнату, покликав туди одного або кількох оповідачів чи співаків і домовився з ними на умовах записування. Звичайно, кожному інформаторові він платив невелику суму грошей, і записував від нього цілий день або й кілька днів. Він намагався охопити весь репертуар носія фольклору, хоч не завжди йому це вдалось.

При записуванні В. Гнатюк дотримувався дуже строгого режиму, записуючи звичайно від 8-ої години ранку до 8-ої години вечора з годинною перервою на обід. В записуванні він мав таку зручність, що встигав дослідно зафіксувати любу розповідь, зберігаючи при цьому фонетичні особливості говорки.

Зрозуміла річ, що така інтенсивність дуже вичерпувала його сили, але він ніколи не закінчував працю раніше домовленого строку. Після удару 8 години він переривав працю навіть в середині речения і продовжував наступного дня знов точно о 8-ій годині.¹¹⁶

Лише завдяки такій працьовитості та залізній волі Гнатюку вдалось записати таку велику кількість матеріалів, яка викликає подив навіть у найдосвідченіших збирачів фольклору.

Умови для записування в кожному селі були інші. В деяких селах (напр. Семляку) казкарі самі приходили «записатися» говорити, в інших він на протязі кількох днів не знайшов доброго оповідача.¹¹⁷

В одному із земплінських сіл (мабуть в Чертіжному) Гнатюк почав записувати казку від селянина в домі священика. Через годину селяни зробили бунт, мовляв «оповідач із священиком хочуть запроdatи громаду».¹¹⁸ В іншому селі його вважали антихристом, агентом еміграційної компанії, єврейським торговцем (Гнатюк мав борідку) тощо.¹¹⁹ Таке ставлення до В. Гнатюка було спричинене в першу чергу низьким ступнем освіти населення і їх бідним соціальним станом.

Часто траплялось, що казкар обіцяв Гнатюку розповідати казки на протязі кількох днів, але після двох-трьох казок чи пісень його репертуар вичерпався. Один з таких випадків молодь Руського Керестура майстерно описала в пісні:

Ніна Янканіна¹²⁰ вона так думала,
Же вона будзе анац голем і за мещяц,
А вона так знала — одно дополодня,
А венка гварела: пане я не годна!¹²¹

Цікаво зауважити, що В. Гнатюк майже всі матеріали записав від

¹¹⁵ ЕЗ, т. V, 1899, стор. III; ЗНТШ, т. XXII, 1898, кн. II, стор. 52—63. 31-річний австрійський престолонаслідник Рудольф, син цісаря Франца Йосифа, застрілився в 1889 р. в Маєрлінгу біля Відня. Простий народ не вірив у його смерть, тому на протязі довгих років творив про нього найрізноманітніші легенди.

¹¹⁶ ЕЗ, т. XXIX, 1910, стор. III.

¹¹⁷ ЕЗ, т. XXV, 1909, стор. XIII—XV.

¹¹⁸ ЕЗ, т. VI, 1899, стор. 1.

¹¹⁹ ЗНТШ, т. XXII, 1898, стор. 52—53.

¹²⁰ Оповідачка та співачка Марія Янкань. Записано від неї 3 пісні 5 легенд та 2 короткі соціально- побутові казки.

¹²¹ ЕЗ, т. IX, 1900, стор. 250.

найубогіших селян, серед яких він знайшов і найліпших своїх казкарів (*Пустай, Фаркаш, Кулич, Паленчані, Віра, Гуляши, Гудак, Гій*).

Із своїми оповідачами він утримував зв'язок і після повернення у Львів. Майже кожному з них він висилав збірники з надрукованими їх матеріалами. Про це свідчить його багате листування, яке зберігається в Львові і складає листи від 800 кореспондентів. Часто він із своїми збірниками висилав книжки українських класиків (*Т. Шевченка, І. Франка, С. Рудницького, В. Стефаника тощо*).¹²²

Лише так можна пояснити цю велику популярність, яку мав В. Гнатюк серед закарпатського населення.¹²³ Бували випадки, що селяни, від'їжджаючи на заробітки в далеку Америку, брали з собою книжки В. Гнатюка як найдорожчий скарб, а повертаючись, приносили їх назад.¹²⁴

Та багата і різноманітна спадщина В. Гнатюка, спрямована на дослідження Угорської Русі, зокрема Пряшівщини, досі ще належно не оцінена. Її ґрунтовне вивчення з боку етнографів, мовознавців, істориків, літературознавців, економів та дослідників національного питання пскаже нам постать В. Гнатюка ще в яскравішому світлі. А за таке комплексне вивчення спадщини В. Гнатюка треба взятися им скоріше.

Володимир Гнатюк з сім'єю: син Юрко, дружина, дочки Грина та Олександра

¹²² В. Гнатюк, В справі літературної мови підкарпатських русинів, стор. 24 нашого збірника.

¹²³ Див. М. Ясько, Володимир Гнатюк — дослідник фольклору Закарпаття, «Наукові записки Ужгородського державного університету», т. XXXIII, 1958, стор. 101—118.

¹²⁴ Див. ліс I. Панькевича В. Гнатюкові від 5 травня 1926 р. Приватний архів М. Долницької в Оломоуці.

S U M M A R Y

Mykola Mušinka : Volodymyr Hnatuk — The Important Research Worker of the Prešov Region Folklore.

Volodymyr Hnatuk began to be interested in the so-called „Hungarian Russia” under the influence of M. Drahomanov since the first year of his studies at the Lvov University. He visited Eastern Slovakia for the first time during his third expedition to Trans-Carpathia in 1896. At that time he discovered an excellent popular story-teller, whose name was Michal Pustaj, at a small village called Zboj, the district of Humenné. In 1899 Hnatuk travelled through nearly the whole region of Eastern Slovakia — from Medzilaborce, through Makovica and Bardejov up to the Spiš region. He also collected a good deal of folklore material during this visit. In 1897 and in 1903 he visited the East Slovakian emigrants in Batchka and Banat (which now are parts of Yugoslavia and Rumania respectively). The results of his expeditions were summed up in six volumes of his work „The Ethnographical Materials of Hungarian Russia” (1897—1911). This work is the richest collection of Trans-Carpathian folklore up to now.

The author mentions the individual expeditions, he examines the methods of the research in the field made by V. Hnatuk, and points out the response to his materials in Trans-Carpathia and in scientific circles. He analyses also some other Hnatuk's works, in which he makes use of the folklore material of the Ukrainians from Eastern Slovakia, especially such works as „Rusyny Prjašivskojí jeparchiji i jich hovory”, „Pisenní novotvory v ukrajinsko-ruškij narodnij slovesnosti”, „Uhroruški duchovni viršy”, Zapropasčena zbirka uhroruškých kazok”, etc.

Translation by Michal Frank

Z U S A M M E N F A S S U N G

Mykola Mušinka : Volodymyr Hnatuk — ein bedeutender Forscher der Volkskunde des Prešover Gebietes.

V. Hnatuk begann sich unter dem Einfluss M. Drahomans schon als Hörer des ersten Jahrganges der Lwower Universität für die sog. „Ungarische Ukraine“ zu interessieren. Während seiner dritten Expedition in die Karpathoukraine im Jahre 1896 besuchte er zum ersten Mal die Ostslowakei. In der Gemeinde Zboj, Kreis Humenné, entdeckte er einen hervorragenden Volkserzähler: Michael Pustaj. Im Jahre 1899 durchwanderte Hnatuk fast das ganze Gebiet der Ostslowakei von Medzilaborce über Makovica und Bardejov bis zur Zips. Auch dieses Mal sammelte er reichlich volkskundiges Material. Im Jahre 1897 und 1903 besuchte er die ostslowakischen Auswanderer in der Bačka und im Banat. (im heutigen Jugoslawien und Rumänien.) Die Ergebnisse seiner Forschungen fasste er in seiner sechsbändigen Arbeit unter dem Titel „Etnografični materialy z Uhorskoy Rusy“ (1897—1911) zusammen; eine Arbeit, die bis heute noch die reichste Sammlung der Karpathourainischen Volkskunde aufzuweisen hat.

Der Verfasser behandelt die einzelnen Forschungsreisen, prüft die Methode der Terrainarbeit V. Hnatuks und weist auf den Widerhall seiner Materiale in der Karpathoukraine und in der wissenschaftlichen Welt hin. Er analysiert auch andere Arbeiten Hnatuks, besonders diejenigen, die volkskundliche Daten der ostslowakischen Ukrainer umfassen, vor allem „Rusyn Prjašivskojí jeparchiji i jich hovory“, „Pisenni novotvory v ukrajinsko-ruskij narodniij slovesnosti“, „Uhroruški duchovni viršy“, „Zapropoščena zbirka uhroruškych kazok“ u. a.